

4. De socialistische partijen

Luc Peiren m.m.v. Luc Lievyns

4.1. Bibliografie

4.1.1. Bibliografieën

BALTHAZAR (H.). Samenvattende bibliografie van de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, in DHONDT (J.), ed. *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen, 1968, p. 622-626.

BRACKE (A.). Bibliografische lijst van werken van Belgische socialisten en over het Belgisch socialisme, in *Mens en Taak*, 1960, nr. 2, p. 56-58.

DE WEERDT (D.). *Socialisme en socialistische arbeidersbeweging in België. Bibliografie van werken en tijdschriftartikels verschenen sedert 1944*. Brussel, 1979 en Gent, 1988.

PUISSANT (J.). L'historiographie du mouvement ouvrier, in *Revue de l'Université Libre de Bruxelles*, 1981, p. 175-192.

4.1.2. Studies over de socialistische partijen op landelijk vlak

4.1.2.1. Voegsocialisme

BARTIER (J.). *Libéralisme et socialisme au XIXe siècle*. Brussel, 1981.

DESTREE (J.), VANDERVELDE (E.). *Le Socialisme en Belgique*. Parijs, 1903.

DEVREESE (D.E.). Belgium, in VAN DER LINDEN (M.), ROJAHN (J.), eds. *The Formation of Labour Movements 1870-1914*. Leiden, 1990, dl. 1, p. 25-56.

DEVREESE (D.E.). Vestiging van het Internationaal Werkliedenverbond in België, 1865-1868, in *TVSG*, 1976, nr. 4, p. 42-56.

DHONDT (J.), OUKHOW (C.). La Première Internationale en Belgique, in *La Première Internationale. L'institution, l'implantation, le rayonnement. Colloque de Paris, 16-18 novembre 1964*. Parijs, 1968, p. 151-165.

DROZ (J.). Les débuts du socialisme belge, in *Histoire générale du socialisme. Publiée sous la direction de Jacques Droz, Vol. 1: Des origines à 1875*. Parijs, 1979, p. 535-544.

4.1.2.2. Over alle socialistische partijen samen

1885-1985. *Du Parti Ouvrier Belge au Parti Socialiste. Mélanges publiés à l'occasion du centenaire du POB*. Brussel, 1985.

BREPOELS (J.), HUYSE (L.), SCHAEVERS (M.), VANDENBROUCKE (F.), eds. *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*. Leuven, 1985.

DESTREE (J.), VANDERVELDE (E.). *Le Socialisme en Belgique, op. cit.*

DHONDT (J.), ed. *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, op. cit.*

LE PAIGE (H.), DELWIT (P.), eds. *Les Socialistes et le pouvoir*. Brussel, 1998.

Les structures du "monde socialiste" en Belgique et leur évolution, in *CH CRISP*, 1972, nr. 570.

PIERSON (M.-A.). *Histoire du socialisme en Belgique*. Brussel, 1953.

VAN GOETHEM (G.), VERMOTE (M.). 1885-1985. *Honderd jaar socialisme. Een terugblik*. Gent, 1985.

VAN HAEGENDOREN (M.). *Van werken krijg je vuile handen. De Belgische Werkliedenpartij 1914-1940*. Leuven, 1989.

4.1.2.3. BWP

BERTRAND (L.). *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*. Brussel, 1906-1907, 2 dln.

CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (M.). *25 jaar Belgisch socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*. Antwerpen, 1967.

LIEBMAN (M.). *Les socialistes belges 1885-1914. La révolte et l'organisation*. Brussel, 1979.

LIEBMAN (M.). *Les socialistes belges 1914-1918. Le POB face à la guerre*. Brussel, 1986.

MOMMEN (A.). *De Belgische Werkliedenpartij. Ontstaan en ontwikkeling van het reformistisch socialisme (1880-1914)*. Gent, 1980.

PLETINCKX (A.). Le Parti Ouvrier Belge dans la première phase de la crise économique 1930-1933, in *BTNG*, 1976, nrs. 3-4, p. 273-327 en 1977, 1-2, p. 237-290.

VANDERVELDE (E.). *Le Parti Ouvrier Belge 1885-1925*. Brussel, 1925.

VAN GINDERACHTER (M.). *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor wo I*. Tielt, 2005.

4.1.2.4. Socialistische Gemeenschappelijke Actie

De socialistische zuil. Morfologie. Themanummer *De Nieuwe maand*, 1983, december.

MARTIN (B.). De totstandkoming van de Socialistische Gemeenschappelijke Actie, in WITTE (E.), BURGELMAN (J.-C.), STOUTHUYSEN (P.), eds. *Tussen restauratie*

en vernieuwing. *Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek*. Brussel, 1990, p. 167-188.

4.1.2.5. BSP

Anatomie formelle du Parti Socialiste Belge, in *CH CRISP*, 1960, nr. 86.

BIONDI (P.). Morfologie van het partijbureau bij de CVP en de BSP in de jaren vijftig, in *Res Publica*, 1999, nr. 1, p. 101-119 (zie ook de politieke jaarboeken van *Res Publica*, waarin periodiek overzichten verschijnen van de structuren van zowel de Parti Socialiste als de sp/sp.a).

CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (M.), DE BAKKER (B.). The Socialist Party in the party system and organised socialism, in *Res Publica*, 1978, p. 237-247.

FALONY (R.). *Le Parti Socialiste. Un demi-siècle de bouleversements. De Max Buset à Elio Di Rupo*. Brussel, 2006.

GOTOVITCH (J.). Breekpunten en konstanten. Leidersfiguren en strategische opties in de socialistische beweging van klandestiniteit tot Bevrijding, in *AMSAB-Tijdschriften*, 1984-1985, nr. 4, p. 49-76.

KESTELOOT (C.). De socialisten tijdens de bezetting: doctrine en programma, in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1986, nr. 3, p. 23-28.

KRAMER (S.P.). Belgian Socialism at the Liberation 1944-1950, in *Res Publica*, 1978, p. 115-139.

LYBEN (H.). De partijcongressen van de BSP sinds de Tweede Wereldoorlog, in *Res Publica*, 1973, p. 701-724.

MOMMENS (T.E.), MINTEN (L.). The Belgian Socialist Party, in GRIFFITHS (R.T.), ed. *Socialist Parties and the Question of Europe in the 1950's*. Leiden, 1993, p. 140-161.

VERMEERSCH (J.). Party renewal in Belgium, in CUPERUS (R.), KANDEL (J.), eds. *European Social Democracy. Transformation in Progress*. Amsterdam, 1998, p. 193-205.

4.1.3. Studies over de socialistische partijen op gewestelijk vlak

4.1.3.1. Vlaanderen

GOVAERT (S.). Le Socialistische Partij, in DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique*. Brussel, 1996, p. 43-62.

Een toekomst voor de BSP in Vlaanderen. Themanummer *De Nieuwe maand*, 1980, januari.

Socialisme in Vlaanderen. Themanummer *De Nieuwe maand*, 1984, februari.
Vooruitlopen op het Vlaams socialisme. 25 jaar Links. Leuven, 1984.

4.1.3.2. Wallonië

DELWIT (P.). Le Parti Socialiste, in DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique, op. cit.*, p. 23-42.

FALONY (R.). *Le Parti Socialiste. Un demi-siècle de bouleversements, op. cit.*

MABILLE (X.). Le Parti Socialiste. Evolution 1978-2005, in *CH CRISP*, 2005, nrs. 1867-1868.

4.1.4. *Studies over de socialistische partijen op regionaal vlak (partijfederaties)*

4.1.4.1. Brussel

ABS (R.). *Histoire des fédérations 1885-1985. Bruxelles*. Brussel, 1985.

MARES (A.). *Communautaire spanningen in een "moeilijk" kiesarrondissement. De wordingsgeschiedenis van de Rode Leeuwen of de Vlaamse BSP-Federatie Brussel-Halle-Vilvoorde*. Brussel, 2006.

4.1.4.2. Vlaanderen

AVANTI (O. ROELANDTS). *Een terugblik, Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw*. Gent, 1931.

CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (M.). De Antwerpse socialistische federatie van 1914 tot 1921; de evolutie van haar positie in verhouding tot de BWP, in *Res Publica*, 1967, p. 29-85.

De socialisten: honderd jaar socialistische beweging in het arrondissement Leuven (1885-1985). Leuven, 1986.

DE BROCK (W.), SMISSAERT (E.), VERMOTE (M.). *Recht door zee: bijdragen tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in het arrondissement Oostende-Veurne-Diksmuide (tot 1940)*. Oostende, 1990.

MASSIN (W.). *De Belgische Werkliedenpartij in Limburg (1918-1940). Kroniek van een trage opgang*. Z.p., z.j.

STEEVENS (D.). *De streek van lage lonen en lange uren: 100 jaar socialisme in het arrondissement Brugge*. Brugge, z.j.

VAN LAAR (A.). *De geschiedenis der arbeidersbeweging van Antwerpen en omliggende 1860-1925*. Antwerpen, 1926.

VAN GOETHEM (G.). *De opkomst van het socialisme in het arrondissement Dendermonde (tot 1919)*. Dendermonde, 1985.

VAN GOETHEM (G.). *"'t Was maar een begin": geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in het arrondissement Dendermonde tussen 1919 en 1940*. Dendermonde, 1993.

VAN GOETHEM (G.). *Vaandels ruisen, vuisten groeten: 100 jaar socialistische beweging in Sint-Niklaas*. Gent, 1996.

VANSCHOENBEEK (G.). *Novecento, de wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Gent, 1995.

WEBER (D.), PEIREN (L.), DE DOBBELAER (T.). *Vaandels ruisen, vuisten groeten: honderd jaar socialistische beweging in Sint-Niklaas (deel 2, 1945-1975)*. Gent, 1998.

4.1.4.3. Wallonië

ABS (R.), ed. *Histoire des fédérations 1885-1985*. Brussel, 1985 (reeks over de geschiedenis van de Brusselse en de Waalse federaties van de BWP / BSP / PS: Waals-Brabant, Charleroi, Oost-Henegouwen, Hoi-Borgworm, Luik, Luxemburg, Bergen-Borinage, Namen-Dinant-Philippeville, Zinnik-Thuin en Verviers, uitgegeven naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de partij in 1985).

DESAMA (C.), ed. *Fédération Verviétoise du Parti Socialiste. Les belles heures d'une jeune centenaire*. Verviers, 1998.

POTY (F.). *Histoire de la démocratie et du mouvement ouvrier au pays de Charleroi*. Brussel, 1975-1979, 2 dln.

PUISSANT (J.). *Evolution du mouvement ouvrier socialiste dans le Borinage*. Brussel, 1982.

4.2. *Historisch overzicht*

In 1864 ontstond te Londen het Internationaal Werkliedenverbond. Deze Eerste Internationale wilde de arbeidersorganisaties uit diverse landen samenbrengen. Eén jaar later werd de Belgische afdeling opgericht. Tot de val van de Parijse Commune in 1871 en de uitsluiting van de Russische anarchist Bakoenin (1872) kende de Internationale een opgang. Daarna ging het snel bergaf met de organisatie die er in 1876 definitief de brui aan gaf. De Belgische afdeling deelde dit lot, maar in Gent en Brussel gingen al snel stemmen op om de eigen arbeidersgroepen opnieuw te verenigen. De Gentenaars streefden daarbij het Duitse sociaaldemocratische model na dat politieke actie voorstond en stichtten in 1877 de *Vlaamse Socialistische Partij*. En ook de wat later opgerichte *Parti Socialiste Brabançon* had een gematigd programma om de kleine burgerij te vriend te houden. In 1879 vormden beide partijen de *Parti Socialiste Belge / Belgische Socialistische (Arbeiders)partij*. In Brussel eiste die samen met de progressief liberalen de uitbreiding van het kiesrecht. Die kwam er in 1883: bekwaamheidskiesers met een diploma lager onderwijs of die geslaagd waren in een capaciteits-examen mochten vanaf dan stemmen voor de gemeente- en provincieraden. In het Brusselse leidde dat tot de vorming van werkersbonden die – eerst per beroep, dan per gemeente – zoveel mogelijk bekwaamheidskiesers wilden mobiliseren én die zich in 1884 verenigden in een federatie. De Gentse socialisten wilden echter meer, met name een meer gestructureerde partij met een krachtig centraal partijbestuur. De Brusselaars volgden nadat hun verhouding met de progressief liberalen verwaterde. Op 5-6 april 1885 organiseerde de Brusselse werkersbond een congres, waarop vakbonden, mutualiteiten, coöperaties en politieke groepen de *Belgische Werkliedenpartij (BWP) / Parti Ouvrier Belge (POB)* in het leven riepen.

Het zwaartepunt van deze partij, die het socialistische etiket vermeed om de kleine burgerij niet af te schrikken, lag in Vlaanderen en Brussel én bij de coöperaties, mutualiteiten en syndicaten: de werkersbonden telden weinig leden en de Waalse socialisten bleven afzijdig, hun meer revolutionair gedachtegoed getrouw. De coöperaties vormden de financiële ruggengraat van de nieuwe partij die meteen het collectieve lidmaatschap invoerde: leden van een socialistische mutualiteit, coöperatie of vakbond kregen er automatisch een lidkaart van de BWP bij. Eind jaren 1880 schaarden de Walen zich alsnog achter de partij. Dat bleek de sleutel tot het succes van de algemene staking van 1893 waarmee de BWP het algemeen meervoudig stemrecht veroverde. Daardoor brak de BWP in 1894 door in het parlement en in 1895 op gemeentelijk vlak. Dit gebeurde vooral in Wallonië en – in mindere mate – in Brussel. Vlaanderen bleef in de greep van de Katholieke Partij. De invoering van de evenredige vertegenwoordiging wijzigde daar niet veel aan: in 1900 stuurde Vlaanderen maar vier socialistenvoerders naar de

Kamer. De katholieke almacht zou enkel door het algemeen enkelvoudig stemrecht gebroken kunnen worden.

De BWP sleepte dit nieuwe kiesstelsel na de Eerste Wereldoorlog in de wacht nadat ze zich tijdens de oorlog ondubbelzinnig achter de regering had geschaard. De parlementsverkiezingen van 1919 brachten de BWP 70 van de 186 kamerzetels op, drie minder dan de Katholieke Partij die haar absolute meerderheid kwijt was. Vervolgens bleef de BWP in de regering en sleepte ze heel wat in de wacht zoals het schrappen van artikel 310 van het strafwetboek en het stimuleren van het paritaire overleg. De groep rond Joseph Jacquemotte, de secretaris van de Brusselse bediendenvakbond, en het blad *L'Exploité* vond de integratie van de partij in het kapitalistische systeem maar niks. Een breuk was onafwendbaar en in 1921 werd de Kommunistische Partij van België (KPB) gesticht. Die kon de BWP aanvankelijk niet bedreigen. Dat veranderde eind jaren 1930: in 1936 en 1939 behaalde de partij in de Kamer respectievelijk 70 en 64 zetels en de KPB telkens negen. Tijdens het interbellum maakte de BWP deel uit van de regering in de jaren 1918-21, 1925-27 en 1935-39. Van 15 mei 1938 tot 9 februari 1939 was Paul-Henri Spaak de eerste socialistische premier.

Toen volgde de Tweede Wereldoorlog. Na de overgave van het Belgisch leger hief BWP-voorzitter Hendrik De Man op 28 juni 1940 de partij op: de politieke rol van het socialisme in (bezet) België was uitgespeeld. Veel socialisten volgden hem evenwel niet en sommigen onder hen maakten clandestien werk van een nieuwe partij en een nieuw partijprogramma. De *Belgische Socialistische Partij* (BSP) / *Parti Socialiste Belge* (PSB) schrapte het collectieve lidmaatschap en overlegde clandestien het Sociaal Pact. Na de bevrijding leidde dit tot een verplicht sociaal zekerheidsstelsel voor werknemers en paritaire inspraak voor de vakbeweging op ondernemings-, sectoraal en landelijk vlak. De BSP zocht in deze periode de andere takken van de socialistische beweging opnieuw op in het kader van de *Socialistische Gemeenschappelijke Actie* (SGA). Die ontstond in de aanloop naar de koningskwesie en nadat de KPB de regering verliet (1947). De BSP zat na de oorlog tot 27 juni 1949 in zeven verschillende regeringen waarvan ze er zelf vijf leidde. De parlementsverkiezingen van 1949 en 1950 brachten daarna een homogeen christendemocratisch kabinet in het zadel. In deze periode, met andere woorden tijdens de volksraadpleging van 1950, steunden de SGA en de BSP de campagne tegen de terugkeer van Leopold III op de troon. Daarna leidde de socialist Achiel Van Acker de eerste paarse coalitie (1954-1958). Eind jaren 1950, begin jaren 1960 maakten linkse, oppositionele stromingen het de BSP weer knap lastig: de tendensbladen *La Gauche* (1956) en *Links* (1958), die onder meer voor economische structuurhervormingen pleitten, bekritiseerden de BSP en haar deelname aan de regering na de staking tegen de Eenheidswet. Tijdens en na de staking sloopt het federalisme in de partij: de Luikse vakbondsleider André Renard stichtte uit onvrede met de manier waarop het ABVV de staking had geleid de drukkingsgroep *Mouvement Populaire Wallon* (MPW). De BSP verdroeg deze nieuwe luis in de pels maar drie jaar: in 1964 sprak een congres de onverenigbaarheid uit tussen het partijlidmaatschap en medewerking aan *Links* en *La Gauche*. Ook wie een leidende functie in de MPW had moest zijn lidkaart inleveren. Het conflict tussen de partij en haar Waalse vleugel leidde in 1965 tot de stichting van de *Parti Wallon* die later opging in het *Rassemblement Wallon*. Met *Links* kwam

nog een compromis uit de bus dat de grenzen van het tendensrecht afbakende. *La Gauche* verwierp zo'n compromis evenwel en brak met de partij. Dat het federalisme definitief was binnengeslopen in de BSP, bleek in 1968 toen de Vlamingen in de Brusselse BSP-federatie geen uitzicht kregen op verkiesbare plaatsen op de kamerlijst. Met een eigen lijst behaalden zij daarna twee zetels. Eén jaar later erkende de BSP deze *Rode Leeuwen* als autonome Vlaamse BSP-federatie Brussel.

Die splitsing moest wel gevolgen hebben voor de eenheid in de partij in een periode waarin communautaire partijen (Volksunie, FDF en RW) steeds meer kiezers voor zich wonnen (17 zetels op 212 in 1965 tegen 44 in 1971 én in 1974). Onder hun druk hielden de Vlaamse en Waalse vleugels sinds 1967 reeds eigen congressen (Klemskerke en Verviers). En sinds 1974 deelden Léo Collard (PSB) en Jos Van Eynde (BSP) het partijvoorzitterschap. Eind jaren 1970 leidde het overleg voor een verdere staats hervorming tot een definitieve breuk: de Waalse socialisten vormden eind oktober 1978 de *Parti Socialiste* (PS) en één maand later namen de Vlamingen onder Karel Van Miert wel nog deel aan de verkiezingen als BSP, maar met de toevoeging Vlaamse Socialisten. Zij gingen vanaf 1980 verder als *Socialistische Partij* (SP). Alleen stond de SP zwak in Vlaanderen. De partij ging dan ook op zoek naar een breder draagvlak voor haar ideeën: progressieve frontvorming (Doorbraak '79, PAKS), een meer Vlaamsgezin en pacifistisch profiel (de manifestaties tegen de plaatsing van Amerikaanse kruisraketten) en een stevig pleidooi voor arbeidsduurvermindering (het Economisch Alternatief uit 1983) zorgden voor electorale winst. Ook de PS boerde in deze periode goed in Wallonië (36,5 % in 1981, 44 % in 1987) als links alternatief voor het soberheidsbeleid van de rooms-blauwe regeringen en door haar federalistische troeven (José Happart) uit te spelen. Wel duurde het nog tot 1987 voor SP en PS weer in de federale regering zaten. De PS regeert sindsdien onafgebroken, de *Socialistische Partij Anders* (sp.a), sinds 2001 de opvolger van de SP, haakte af in 2008.

Sedert de jaren 1990 kalfden de socialistische partijen electoraal af door corruptieschandalen (zoals de Agusta-affaire in 1993-1995) en hun lange machtsuitoefening: anno 2007 is de sp.a nog maar 16,3 % waard in Vlaanderen en de PS in Wallonië 29,5 %. In pogingen om het tij te keren, beknotte de SP eind jaren 1990 de als nefast ervaren macht van de federaties ten voordele van de partijleiding. En ook de PS democratiseerde vanaf 1997 haar interne partijleven. Net als bij de SP, later sp.a kiezen de leden er nu rechtstreeks hun voorzitter. En terwijl de deontologische commissie van de sp.a waakt over de mandatarissen, ziet de waakzaamheidcommissie van de PS toe op schendingen van de statuten. De PS beperkte ook de cumul van betaalde mandaten. Anders dan bij de sp.a bleven de federaties van de PS ondanks deze hervormingen machtig en eigengereid optreden. Dat leidde tot de schandalen die de federaties Charleroi en Hoei-Borgworm onder curatele van het partijbureau deden belanden. Begin 21^e eeuw zijn de PS-federaties nog altijd geënt op de oude kiesomschrijvingen (arrondissementen), terwijl de sp.a provinciale federaties heeft (het niveau waarop de Vlaamse volksvertegenwoordigers worden verkozen sinds 2003). En zoals gezegd gingen de PS en sp.a in 2008 ook uit elkaar op regeringsniveau. Na de parlementsverkiezingen van 2007 koos de sp.a in 2008 immers voor de oppositie en de PS voor de regering: 30 jaar nadat de communautaire koorts de BSP uiteenspeelde, zijn de PS en sp.a de eersten om de federalistische logica op regeringsvlak door te trekken.

In 1920 bracht de BWP het Bureau voor Documentatie van de Centrale voor Arbeidersopvoeding, het Bureau voor Sociale Wetgeving van het Institut Solvay en de Financiële Documentatie van de Syndikale Commissie samen in het Documentatiebureau van de BWP, geleid door partijsecretaris Joseph Van Roosbroeck. In 1933 werd de dienst – onder toenmalig BWP-ondervoorzitter Hendrik De Man – gereorganiseerd en herbenaemd (Bureau voor Sociaal Onderzoek) om uit te groeien tot het grootste BWP-studiebureau ooit. Het *Emile Vandervelde-Instituut* nam die rol in 1946 voor de BSP over. In 1975 werd de dienst gesplitst. Wel duurde het nog tot 1979 voor de Vlamingen het *Studie- en Documentatiecentrum E. Vandervelde-Instituut* (SEVI) stichtten naast het Franstalige *Centre d'Etude et de Documentation de l'Institut E. Vandervelde* (CEDIEV). Het SEVI werd na de Agusta-affaire midden jaren 1990 opgedoekt en geïntegreerd in de centrale partijwerking. En anno 2009 heet het CEDIEV voluit *Institut Emile Vandervelde* (IEV). Het beheert onder meer de door de Franse gemeenschap erkende (in mei 1995) bibliotheek- en archiefdienst *Bibliothèque et Archives de l'Institut Emile Vandervelde* (die we verder ter wille van de beknoptheid van de bijdrage IEV zullen blijven noemen). Net als het AMSAB-ISG-Instituut voor Sociale Geschiedenis (AMSAB-ISG) – dat geen rechtstreekse band heeft met de sp.a, maar wel (Vlaamse) partijarchieven bewaart – situeert deze dienst haar historische wortels bij het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG) dat in 1937 werd opgericht door de socialistische verzekeraar La Prévoyance Sociale (vandaag p&v Verzekeringen).

In 1911 stichtten de verschillende componenten van de socialistische beweging de *Centrale voor Arbeidersopvoeding* (CAO) om de arbeiders(klasse) politiek en cultureel op te voeden en om de militanten te vormen. De CAO hield op te bestaan in 1968. In dit boek wordt ze behandeld als sociaalculturele vereniging (zie het desbetreffende hoofdstuk in dit boek). De rol van de CAO werd in 1972 overgenomen door het intussen al opgedoekte vormingscentrum Herman Vos. Het Institut Emile Vandervelde verzorgde in die periode de opleiding van de Franstalige kaders. Vandaag nemen de *Action Commune Culturelle Socialiste* (ACCS) – die de activiteiten van alle socialistische vormingsorganisaties overkoepelt en coördineert – en de *Présence et Action culturelles* (PAC), de voornaamste component van de ACCS, die taak op zich.

4.3. Archieven

De gedigitaliseerde verslagboeken van het Bureau en van de Algemene raad van de BWP zijn veruit de belangrijkste historische archiefbron van de socialistische partijen. AMSAB-ISG vond deze lang verloren gewaande bron in de jaren 1990 terug bij een particulier, die ze evenwel verkocht aan het IEV. AMSAB-ISG maakte wel een microfilm, ontsloten door middel van een trefwoordenindex en een chronologische inventaris:

VANDENBROUCKE (M.), VERMOTE (M.). *Stortingslijst van het archief van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) (1892-1939)*. Gent, 2006.

Vanaf 2009 zijn deze notulen online te raadplegen op www.amsab.be alsook op de website van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, die de digitalisering hielp realiseren (www.kcgeschiedenis.be).

Het archief van de BSP werd na 1978 gesplitst: het IEV behield (en verzamelt sindsdien) de Franstalige documenten, AMSAB-ISG kreeg (en verzamelt) de Vlaamse, een niet altijd consequent uitgevoerd en arbitrair besluit, waarbij deelarchieven, reeksen en dossiers zonder inhoudelijke richtsnoer onoordeelkundig én onherroepelijk uit elkaar gehaald werden. Intussen herinventariseerde AMSAB-ISG zijn deel, dat met nieuwe schenkingen werd en wordt aangevuld en waarbij deelarchieven (CAO, Het Beste Boek, het Centrum voor Sociale Actie, enz.) werden afgesplitst. Dit archief bevat de verslagen van het partijbureau van de BSP, SP en de sp.a: VANDENBROUCKE (M.). *Inventaris van het archief van de Belgische Socialistische Partij (1944-1978)*. Gent, 2006.

Om het functioneren van de socialistische partij(en) vanaf 1885 te begrijpen, zijn dearchieven van de belangrijkste partijfunctionarissen (voorzitter, ondervoorzitter, secretaris, enz.) een tweede bron van belang. Dezearchieven bevatten stukken (zoals brieven, verslagen, verkiezings-, thematische en andere dossiers) die specifieke inzichten geven over de partijwerking. Wij halen dezearchieven maar kort aan. Strikt genomen horen ze thuis in het hoofdstuk over dearchieven van particulieren. In elk geval kunnen we niet voorbij aan dearchieven van gewezen BWP-voorzitter Emile Vandervelde (1866-1938) (IEV en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam), de verspreidearchieven van de gewezen BWP-ondervoorzitter en -voorzitter Hendrik De Man (1885-1953) en het IEV-archief Max Buset (1896-1959), voor 1940 het hoofd van het Bureau voor Sociaal Onderzoek en in 1945-59 BSP-voorzitter (zie FLAGOTHIER (L.), FLAGOTHIER (R.). *Inventaire d'archives du Fonds Max Buset*. Brussel, 1982). Dit bestand illustreert de werking van de BSP tot 1959. AMSAB-ISG heeft ook een archief-Buset, maar dat is zeer bescheiden met drie dozen briefwisseling uit de jaren 1937-39. Verder bezit het IEV ook de bestanden van Leo Collard (1902-81), die Buset opvolgde van 1959 tot 1971 en herbergt AMSAB-ISG archief van Edmond Leburton, Collards opvolger van 1971 tot 1973. Een ander deel van zijn archief wordt bewaard door het Institut d'Histoire Ouvrière, Economique et Sociale (IHOES). AMSAB-ISG bezit tot slot ook dearchieven van Jos Van Eynde (1907-1992), gewezen BSP-onder- (1954) en covoorzitter (1974) én van Frank Vandembroucke, SP-voorzitter in 1988-94. Het Institut Liégeois d'Histoire sociale (ILHS) bewaart dan weer bestanden van André Cools, die PS(B)-voorzitter was van 1972 tot 1981. Het archief-De Man wordt bewaard door het Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), het IISG, AMSAB-ISG, het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC-Letterenhuis), het stadsarchief van Mürten, en SOMA (Studien- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij):

STEENHAUT (W.), DE CLERCK (J.), SOUBRY (L.). *Inventaris van het archief Hendrik De Man*. Gent, 2003.

Persoonsarchieven bevatten soms ook relevante documenten over de partijwerking. Daarbij kan men niet voorbij aan de (kabinets)archieven van gewezen ministers zoals Edward Anseele sr. en jr. (AMSAB-ISG), Norbert De Batselier (AMSAB-ISG), Robert De Lathouwer (Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel-AMVB en AMSAB-ISG), Lydia De Pauw-Deveen (AMVB), Léona Detiège (AMSAB-ISG), Roger De Wulf (AMSAB-ISG), Hendrik Fayat (AMSAB-ISG), Marc Galle (AMSAB-ISG), Kamiel Huysmans (AMVC-Letterenhuis & Stadsarchief Antwerpen),

Louis Major (AMSAB-ISG), Jean-Joseph Merlot (IHOES), Gilbert Mottard (ILHS), Jef Ramaekers (AMSAB-ISG), Paul-Henri Spaak (Fondation Paul-Henri Spaak), Léon-Eli Troclet (IHOES, ILHS en Fonds d'histoire du mouvement wallon), Achiël en Frank Van Acker (AMSAB-ISG en RA Brugge), Luc Van den Bossche (AMSAB-ISG), Frank Vandembroucke (AMSAB-ISG), Arthur Wauters (AMSAB-ISG), Jos Wijninckx (AMSAB-ISG), Freddy Willockx (AMSAB-ISG), enz.

Ook militanten die nooit minister waren (tenzij minister van Staat), maar wel (veel) aanzien of morele autoriteit hadden (in de elkaar opvolgende socialistische partijen) lieten soms relevante archieven na. We kunnen ze niet allemaal vermelden, maar bestanden die we zeker niet mogen vergeten, zijn deze van Nic Bal (AMSAB-ISG), Louis Bertrand (AMSAB-ISG, IEV en IISG), Isabelle Blume (IEV), Fernand Brunfaut (IEV en AMSAB-ISG), Bob Cools (Stadsarchief Antwerpen, SAA), Lode Craeybeckx (SAA), Léon Furnémont (IEV), Wim Geldolf (AMSAB-ISG), Patrick Janssens (SAA), Henri La Fontaine (Mundaeum), Hubert Lapaille (IHOES), Henri Lemaire (AMSAB-ISG), Léo Magits (AMSAB-ISG), Hubert Rassart (IEV), Mathilde Schroyens (SAA), Franz Tielemans (AMSAB-ISG), Georges Truffaut (ILHS), Jos Van Elewijck (AMSAB-ISG en SAA), enz.

De archieven van de federaties en hun secretarissen informeren over de nationale richtlijnen op arrondissementeel en vandaag ook op provinciaal vlak. AMSAB-ISG is hofleverancier met de archieven van de federaties Brugge, Gent-Eeklo, Sint-Niklaas, Veurne-Oostende-Diksmuide, Antwerpen, Mechelen, Aalst, Ieper, Leuven en sp.a West-Vlaanderen en van de secretarissen August De Block (Sint-Niklaas), Roger De Kinder (Oostende-Veurne-Diksmuide), Robert De Tavernier (Kortrijk), Frans Peeters (Leuven), Gilbert-Temmerman en Emiel Vergeylen (beide Gent-Eeklo). Het ILHS bewaart de archieven van de federaties Luik (correspondentie van federale secretarissen vanaf 1894, processen-verbaal van de beleidsorganen van de federatie, ...) en Verviers (verslagen van het federaal bureau vanaf 1944) en het IHOES de verslagboeken van de federatie Hoië (1902-07). Het IEV publiceerde verder nog een *Inventaire des archives conservées dans les fédérations du Parti Socialiste* (Brussel, 1982) en Jean Puissant schreef een magistrale studie over de BWP in de Borinage tot 1940, op basis van gemicrofilmde archieven van het ARA (voor de inventaris, zie PUISSANT (J.). *La Fédération Socialiste Républicaine du Borinage, 1919-1939*, in *Res Publica*, 1968, p. 668-670). Andere bronnen over de socialistische beweging en partij in Wallonië vinden we (per provincie én per instelling of individu) ook terug in de *Inventaire des archives du mouvement ouvrier en Wallonie et à Bruxelles* (Brussel, 1986, 2 dln.) van het IEV.

AMSAB-ISG bezit tot slot ook archieven van personen (Frans Block, Fanny Boesmans, Frans Christiaens, Jules De Coninck, Alfons Goossens, Oscar Roelandts, Theo Stroobants, Bert Van Hoorick, Jos Van Cleemput, enz.) en lokale partijafdelingen (Lokeren, Diest, Lier, Menen, Deinze, Wevelgem, Kontich en Sint-Truiden) die zo uitgebreid zijn dat zij een welkome aanvulling bieden op de bestanden van de federaties. Het bestand Centrum voor Economisch en Socio-Cultureel Onderzoek (CESCO) geeft bijkomende informatie over de Antwerpse BWP-(B)SP. Het ILHS heeft soortgelijke archieven van socialistische gemeentelijke verbonden (Ghlin, Grâce-Berleur, Luik en Tilleur) die bijkomende informatie verschaffen over de Luikse PS(B)-federatie.

AMSAB-ISG bezit ook de archieven van de (meeste) studie bureaus van de opeenvolgende socialistische partijen, namelijk het Bureau voor Sociaal Onderzoek, het Bureel voor Documentatie en Documentatiebureau van de BWP, het nog maar net geïnventariseerde archief Emile Vandervelde Instituut (EVI) en dat van het Studiecentrum Emile Vandervelde (SEVI) en de koepelorganisatie EVI (1965-76). Verder bewaart AMSAB-ISG ook de archieven van de Socialistische Jonge Wacht / Jeunes Gardes Socialistes (SJW / JGS) van 1945 tot en met het onverenigbaarheidcongres van 1964 toen veel leden de SJW verlieten en zich "bekeerden" tot het trotskisme. Naast materiaal van de centrale SJW-instanties bevat dit archief ook stukken over de arrondissementele en lokale geledingen en de financiën, verslagen van de thematische commissies, briefwisseling met jongerenorganisaties in binnen- en buitenland en met de andere geledingen van de socialistische zuil, enz. Het archief Jongsocialisten-nationaal (eind jaren 1950-79) bevat de processen-verbaal van vergaderingen, brieven aan en van het nationaal secretariaat van de (B)SP, financiële stukken, enz. De archieven van de gewezen Jongsocialisten Alain Clauwaert, Jo De Schuyter en Wouter Steenhaut (Kultuuropbouw Gent) vullen dit archief aan. AMSAB-ISG herbergt ook het archief van het Socialistisch Jeugdleidersinstituut (SJI).

Sommige AMSAB-ISG-archieven belichten specifieke delen of aspecten van de geschiedenis van de opeenvolgende socialistische partijen. Indicatief hebben we het dan bijvoorbeeld over de archieven Arbeidershogeschool, Isidore en Willy Massin (socialisme Limburg), Avanti (historische wortels Gents socialisme), Leo Magits (erecommissie BSP en CAO), *Le Peuple*, Socialistische Omroep, SM Het Licht (partijkrant *Vooruit*), Eugène Hins en Théophile Massart (Eerste Internationale), Zij-Kant (socialistische vrouwenbeweging), enz. Buiten AMSAB-ISG en IEV (dat het archief *Le Peuple* bezit voor het interbellum) vinden we evengoed dergelijke bestanden terug. Het ILHS herbergt bijvoorbeeld de archieven van de Luikse JGS, de Confédération des Jeunes Socialistes, de Pensionnés Socialistes en de Centrale d'Education Ouvrière. En ook in ogenschijnlijk minder evidente instellingen wordt wel eens relevant materiaal bewaard voor de geschiedenis van het Belgisch socialisme. We kunnen niet alle instellingen of bestanden opsommen. De belangrijkste zijn de bestanden Willy Burgeon (samenstelling en werking van de SGA in de jaren 1960-80), G. Housiaux (de BSP en de Congolese problematiek) en Louis De Brouckère (Cercle des Etudiants Socialistes) in het archief van de Université Libre de Bruxelles of de persoonsarchieven van prominente socialistes zoals Léon Delsinne, Léon-E. Troclet (Nationale Arbeidsconferenties in 1944-45), Piet Vermeylen (Belgische socialistes in Londen), Léopold De Hulster (socialistisch verzet) in het SOMA. Het ARA herbergt bestanden van Raffin-Tholiard en J.G. de Colins (Colinsiaans socialisme) en Jules Destrée (onderwijs en cultuur in het interbellum), het AMVC-Letterenhuisarchief van Lode Craeybeckx en het Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon materiaal van socialistische prominenten zoals Maurice Bologne (socialistisch federalisme), Jean Marcy (clandestiene BSP), Simon Paque (BSP-PSB in de jaren 1940-47), Fernand Dehousse en François Van Belle. Het AMVB heeft archief van de August Vermeylenkring en het archief van de Université Catholique de Louvain (UCL) bestanden van Raymond & Luc Rifflet (socialistische beweging in en van Europa, *Les Cahiers Socialistes*).

4.4. Publicaties

4.4.1. Periodieke publicaties

Vanaf eind jaren 1860 verschenen *L'Internationale* (Brussel, 1869-1873) en *De Werker* (Antwerpen, 1868-1879) als socialistische bladen. *De Werker* werd in 1875 het orgaan van de Vlaamse afdelingen en in 1877 van de Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij. Vanaf 1879 gaf ook de BS(A)P een *De Werker* uit. Samen met *De Volkswil* (Gent) vormde dat orgaan in 1881 *De Toekomst* (Gent, 1881-1989), dat zich aandeed als socialistisch blad voor het Vlaamse land. Het Brusselse *La Voix de l'Ouvrier* was eerst het blad van de Parti Socialiste Belge (1879-1880) en nadien van de Federatie van Brusselse werkersbonden (1884-1885). Na de stichting van de BWP (1885) traden *Vooruit* (Gent) en *Le Peuple* (Brussel) als partij(dag)bladen op de voorgrond. *Vooruit* startte als gelegenheidsblad bij de verkiezingen voor de werkrechtsheraad om vanaf 1885 een officieel partijorgaan te worden. Tot 1940 zat het abonnement in het lidgeld voor de partij. Eind jaren 1970 ging *Vooruit* ten onder. Op 1 december 1978 werd de titel weerhouden als Gents uithangbord van *De Morgen*.

Volksgazet (Antwerpen, 1914-1978) stak *Vooruit* na de Eerste Wereldoorlog als Nederlandstalig partijorgaan naar de kroon, (met veel lezers in Limburg en Vlaams-Brabant). Het blad ontstond door de fusie van *De Werker* en *De Volks-tribune*. In 1978 ging het failliet door een dalende oplage en financiële problemen. Na het "heengaan" van *Vooruit* en *De Volksgazet*, wilde de SGA een links blad behouden: *De Morgen*, werd op 1 december 1978 opgestart in de lokalen en met de redactie van *Vooruit*. Vanaf 1 maart 1983 verscheen *De Antwerpse Morgen* als regionale editie van dit nieuwe dagblad.

In 1885 diende *Le Peuple* zich aan als *Organe quotidien de la démocratie socialiste*. Gaandeweg slokte deze uitgesproken partijkrant andere regionale socialistische bladen op, zoals *L'Avenir du Borinage* in 1928 (deze titel verdween definitief in 1937), het Vervierse *Le Travail* in 1953 en *Le Monde du travail* (tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstaan als clandestiene publicatie in Luik) in 1946. Sommige titels bleven verschijnen als lokale editie. Na de bevrijding noemde *Le Peuple* zich *Organe quotidien du PSB*. In 1960 werd dat *Quotidien d'information du PSB*. Zoals *Vooruit* en *Volksgazet* kampte ook *Le Peuple* in de jaren 1970 met (toenemende) financiële problemen. Vanaf oktober 1974 werkte de krant voor haar nationale, internationale, culturele en sportieve nieuwsgaring samen met *Le Journal et l'Indépendance*. Dat blad was in 1967 ontstaan na de fusie van *Le Journal de Charleroi* en *L'Indépendance* (beide eigendom van de socialistische vakbeweging). Op 1 januari 1980 kocht *Le Journal et l'Indépendance* de titel *Le Peuple* op en vanaf november 1983 profileerde *Le Peuple* zich als een progressieve, niet-partijgebonden krant. *Le Peuple* werd in 1998 opgedoekt; de onafhankelijke progressistische krant *Le Matin* kwam in de plaats, maar die verdween op haar beurt in 2001.

De BWP had vanaf 1896 met *L'Avenir social. Revue du Parti Ouvrier Belge* (Brussel, 1896-1906) ook een maandblad met kronieken van en over de arbeidersbeweging in binnen- en buitenland. Na de Eerste Wereldoorlog nam *Bulletin mensuel du Parti Ouvrier Belge* (Brussel, 1920-1925) d(i)e fakkel over. Na 1945 gaf de BSP achtereenvolgens de ledenbladen *Le Militant de base* en *De Basismili-*

tant (Brussel, 1945-49), *Bulletin intérieur du Parti Socialiste Belge* en *Inlichtings- en documentatieblad. Maandblad van de BSP* (Brussel, 1951-1975), *Directives et documentation. Revue mensuelle du PSB* (Brussel, 1953-1969) en *En direct du PSB* (Brussel, vanaf 1970) uit. Later publiceerden het vormingscentrum Herman Vos en/of de sp/sp.a achtereenvolgens nog *Doelrood. Inlichtings- en documentatieblad* (Brussel, 1976-1979), *Doorbraak '80* (Brussel, 1980-1992), *Doen* (Brussel, 1992-2005), *Tapas* (Brussel, maart 2006-2008) en *Kd.* (Brussel, vanaf 2008). Het blad *Voor Allen* bediende vanaf het interbellum met verschillende regionale edities nagenoeg heel Vlaanderen. Het blad volgde diverse plaatselijke publicaties op. Alle edities werden stopgezet in de jaren 1980, behalve die van de sp-federatie Aalst-Oudenaarde-Ronse.

Het SEVI gaf van 1954 tot 1993 *Socialistische Standpunten* uit, met bijdragen over sociale, economische, politieke, culturele en internationale problemen. In 1994 kwam *Samenleving en politiek* (Brussel, 1994-), uitgegeven door de Stichting Gerrit Kreveld, in de plaats. Het IEV gaf vanaf 1954 het tijdschrift *Socialisme* en sinds 1996 *Réflexions* uit.

Het Studie- en Documentatiecentrum E. Vandervelde-instituut (SEVI) publiceerde verder ook nog thematische *SEVI-dossiers* (Brussel, 1980-1981), *SEVI-publicaties* (Brussel, 1982-1983) en opnieuw *SEVI-dossiers* (losbladige mappen met technische en sterk aan de actualiteit gebonden bijdragen, te Brussel uitgegeven vanaf 1983). Het Instituut E. Vandervelde publiceerde onder meer *Note de documentation* (Brussel, 1969 (nr. 35)-1977), *Note de documentation. Nouvelle série* (Brussel, vanaf 1978) en *Note de documentation. Collection minor* (Brussel, vanaf 1982). De reeks documentatienota's beperkte zich aanvankelijk vooral tot het overnemen van gegevens van andere instanties. Vanaf 1973 stelde men meer en meer eigen (thematische) dossiers samen.

De Fédération Nationale des Jeunes Gardes Socialistes (JGS) gaf tussen 1931 en 1936 de ledenbladen *La Jeune Garde* en *JGS. La Jeune Garde* uit. Na de fusie met de Jeunesse Communiste publiceerde de Fédération Unifiée des Jeunes Gardes Socialistes *JGS. Jeunesse nouvelle* (Brussel, 1936-1940). De heropgerichte beweging publiceerde na de Tweede Wereldoorlog dan weer *La Jeune Garde* (Brussel, 1953-1958) voortgezet als *La Jeune Garde Socialiste* (1958-1964). In 1964 namen de Jeunes Socialistes (JS) de plaats in van de JGS. De JS pakte achtereenvolgens met de ledenbladen *L'Alternative* (Brussel, 1972-1978), *JS. Contact* (Brussel, 1978-1979) en *JS. Action* (Brussel, 1982-) uit. Het Socialistisch Jeugdverbond – in 1955 opgevolgd door de Jongsocialisten en in 2001 door Animo – publiceerde vanaf 1945 het ledenblad *Jeugd* (Brussel, 1945-1957) en de kaderbladen *De Nieuwe Weg* (Brussel, 1952-1957 en 1958-1967), *Nu* (Brussel, 1968-1986) en *JS. Kontakt* (Brussel, 1973-1986). Later volgden nog *Flash* (1990-2001) en *Boemerang* (2002-).

Als belangrijkste tendensbladen in de socialistische partij signaleren we onder meer *L'Action Socialiste* (Brussel, 1932-1936), *La Gauche* (Brussel, 1956-1965), *Links* (Gent, 1958-1987) en *Nieuw Links* (Gent, 1987-1998).

4.4.2. Overige publicaties en bronnenpublicaties

De opeenvolgende socialistische partijen publiceerden administratieve verslagen vanaf 1889. Daarin wordt veelal een (evaluatie-)verslag gemaakt over de

werking en het beleid van de partij in de periode voorafgaand aan het (administratief) congres. Steeds vaker werd daarbij ruimte voorzien voor de verschillende geleidingen en/of dochterorganisaties van de partij (de vrouwen- en jongerengroepen, de organisaties van (lokale) mandatarissen, de gepensioneerden, enz.). Tot in het interbellum bracht dat met zich dat ook de mutualiteiten, de coöperatieve en de vakbeweging een verslag indienden. Al snel verwaterde deze rapportering evenwel en gaven deze organisaties eigen administratieve verslagen uit, bestemd voor hun eigen congressen. Vanaf begin 20^e eeuw werden op zogenaamde buitengewone congressen ook dringende (politieke) thema's besproken terwijl in het laatste kwart van diezelfde eeuw themacongressen (bijvoorbeeld rond de woonproblematiek, verkiezingen, enz.) opgang maakten. De buitengewone en themacongressen deden afbreuk aan de periodiciteit van de administratieve congressen (die aanvankelijk om het jaar en nadien tweejaarlijks werden gehouden). Vandaag is het soms heel moeilijk om uit te maken of een voorbij congres een administratief dan wel een buitengewoon of een themacongres was: een vloek voor elke contemporaine bibliothecaris. De – nagenoeg – volledige reeks van “nationale” congresdocumenten van 1885 tot nu van de opeenvolgende socialistische partijen kan men raadplegen in AMSAB-ISG en/of in het IEV. Ook de partijfederaties publiceerden in het verleden gaandeweg hun eigen activiteitenverslagen.

De socialistische partijen publiceerden in het verleden twee jaarboeken die op het ogenblik van uitgave een totaalbeeld gaven van de socialistische partij en beweging op dat specifieke moment: de *Annuaire du Parti Ouvrier* (Brussel, 1914) en het *Socialistisch jaarboek. Annuaire socialiste* (Brussel, 1962). De Brusselse BWP-federatie gaf van 1911 tot 1939 *Jaarboekjes voor den Propagandist* uit, met daarin de samenstelling van de leidinggevende organen van de BWP, haar Brusselse federatie en van de afdelingen van deze federatie. De federatie Antwerpen van de (B)SP gaf vanaf de jaren 1960 adresboeken uit.

De meeste bronnenpublicaties die betrekking hebben op het Belgische socialisme beperken zich veelal tot de periode die de eigenlijke partijvorming voorving (de periode tot 1880). We hebben het dan meer in het bijzonder over:

BAYER-LOTHE (J.). *Documents relatifs au mouvement ouvrier dans la province de Namur au XIXe siècle*. Leuven-Parijs, 1967.

WOUTERS (H.). *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*. Leuven-Parijs, 1963, 2 dln.

WOUTERS (H.). *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1853-1865)*. Leuven-Parijs, 1966.

WOUTERS (H.). *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging ten tijde van de 1e Internationale (1866-1880)*. Leuven-Parijs, 1970-1971, 3 dln.

OUKHOW (C.). *Documents relatifs à l'histoire de la Première Internationale en Wallonie*. Leuven-Parijs, 1967.

DEVREESE (D.). *Documents relatifs aux militants de l'Association Internationale des Travailleurs. Correspondance 1865-1872*. Leuven-Parijs, 1986.

DEWEERDT (D.). Het verslagboek van de Gentse sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de jaren 1877-1878, in *HKCG*, 1957, p. 1-125.

LHOEST-OFFERMANN (H.). *Recueil de documents relatifs à la propagande des mouvements socialistes au XIXe siècle à Bruxelles*. Brussel, 1967.

Publiceert documenten van de voorlopers van de BWP en van de BWP zelf en neemt ook liberale en katholieke antipropaganda op.

De meest relevante websites van de socialistische beweging anno 2009 en van de archiefinstellingen die hun archieven bewaren zijn (in alfabetische volgorde) deze van het AMSAB-ISG www.amsab.be, het IEV www.iev.be, het IHOES www.ihoes.be, het IISG <http://search.iisg.nl>, het ILHS www.ps-federation-liege.be/cms/ilhs, de PAC www.pac-g.be, de PS www.ps.be en de sp.a www.s-p-a.be.

Sinds 2009 heeft het IHOES een “aperçu des fonds et collections” op zijn site geplaatst. Het AMSAB-ISG biedt – via de catalogus op zijn site – een “archievenoverzicht” reeds aan. Op de site van het IEV staat een summier lijst van (reeds geïntariseerde) collecties. Het ILHS biedt ook zo’n lijst aan. Hier kan men sommige inventarissen al aanklikken en raadplegen. Het IISG staat op dit vlak het verst. Op zijn site staat een archievenindex www.iisg.nl/archives/nl. Die index kan men onder meer per archiefvormer raadplegen. Men kan dat echter ook doen per land. Voor de Belgische archieven kan men in sommige gevallen de inventaris zelf raadplegen (bijvoorbeeld het archief-Hendrik De Man) of krijgt men een omstandige omschrijving van de archiefvormer en zijn archief.